

אתר דעת - מכללת הרצוג

הרב מרדכי פירון -

המשפחה בתפיסת היהדות

מושג המשפחה בתפיסת היהדות איננו חד משמעי. עובדה היא שבמרוצת הדורות חלו שינויים ערכיים מהותיים בהשקפת עולמה של היהדות לגבי המשפחה. על הרוב היו שינויים אלה תוצאה של תמורות בהתפתחות החברתית, ושל עמידה כנגד השפעות הסביבה על תפיסותיה וגישותיה בנושא זה. לפיכך לא נדון על המשפחה בהשקפת עולמה של היהדות בבחינתה האידיאלית, הצרופה, שהיא מעין אידיאליזאציה של חזון הבית היהודי, אלא ננסה להגדיר את מהותה כדרך שנתגלתה ביהדות במרוצת השנים והדורות כנתון אמפירי-היסטורי.

מאלפת היא העובדה, כי תפיסתה של היהדות את התא המשפחתי והבנתה את מוסד המשפחה, שונות שינוי מהותי ומשמעותי מגישותיהן של אומות העולם ותרבויותיהן אליו. ברם, אין להתעלם מכך, שתודעתנו בנושא המשפחה ומסגרותיה מושפעת השפעה עמוקה, דווקא מהשקפותיהן של ספרות התרבות המערבית. מכאן, לדעתי, יסוד ושוורש למתח המתמיד וללחצים בתוך הצירבוריות הישראלית בארצנו על רקע של שאלות משפחה ואישות, שהם תוצאה ישירה מאי הבנה מוחלטת ביסודות אלו.

השקפתה של היהדות על המשפחה מעוגנת בהשקפת עולמה הכוללת, בה המשפחה היא מושג עקרוני בתוך חלק ממערכת מגובשת ומבוארת. עיקרון מוסכם ומוחלט הוא ביהדות, כי האלוהים הוא בורא העולם ומקיימו. ואלה הם דברי המדרש בנדרון: "הוא (הקב"ה) בורא והוא מפרנס, הוא עשה והוא סובל" (תנחומא מהדורת בובר, פ' וירא, כד). תפיסה זאת יסודה כבר מצוי במקרא, והיא עולה ממקורות רבים בספרות התלמודית והמדרשית. את פיתוחה הפילוסופי מצאה אצל הוגי הדעות היהודים של ימי הביניים. ממנה נובעת כהמשך רעיוני עקיב אידיאה מרכזית שנייה. לפי אידיאה זו העולם כולו, ההיסטוריה האנושית

הרב מ' פירון אתר דעת - מכללת הרצוג

וגורל האדם כפרט כולם בעלי תכלית ברורה ומשמעותית, בתהליך האלוהי המכוון לקראת מטרה ויעוד סופיים. ממילא — גם לכל עצם בטבע תועלת ותפקיד מוגדרים. בעוד בעלי שיטות ההגות ביוון הקדומה הצביעו על פגמים וליקויים, כביכול, בתוכניתו של עולם, והעלו ספיקות לגבי תפקידם ויעודם של עצמים רבים ביקום, קבעו חכמינו במובהק כי בורא העולם הוא שלימות כל השלימות יות, וממילא ומן ההכרח הוא, שאף בריאתו היא תכלית השלימות וכי למערכת כולה מטרה ויעוד. "אמר ר' יהודה אמר רב: כל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו לא ברא דבר אחד לבטלה" (בבלי, שבת, עז ע"ב). אם קיימים יצורים או עצמים שנראים לנו מיותרים, הרי זה מקוצר השגתנו להבין את היקום בכללותו. על כן אמרו בספרות המדרשית: "וכל צבאם" (בראשית ב) אפילו דברים שאתה רואה אותן שהן יתירים בעולם, כגון זבובין ופרעושין ויתושין אף הם בכלל ברייתו של עולם הן, ובכל הקדוש ברוך הוא עושה שליחותו. אפילו על ידי נחש, אפילו על ידי יתוש, אפילו על ידי צפרדע" (בראשית רבה י, ז). וברוח זו מסביר הרמב"ם: "אין אפשר לבעל שכל לומר שדבר מפעולת האלוה — ריק או הבל או שחוק. אמנם לפי דעתנו אנחנו וגם לפי דעת כל נמשך אחרי תורת משה רבינו — פעולותיו כולן טובות מאוד — אמר: 'וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד'" (מורה נבוכים, חלק ג, כה).

היהדות שרויה איפוא בעימות לתפיסות יווניות וגנוסטיות קדור מות, הטוענות כי ליקום אין תכלית, וכי להיסטוריה האנושית אין כל משמעות ומטרה, באשר היא תוהו ובוהו בלתי סביר. במרוצת הדורות חדר עיקרון זה בדבר אחידות ההיסטוריה, כרעיון סודי שהוא משתית ובסיס לכל ההגות היהודית. על רקע תפיסות אלה ניתן להבין את ההשקפה הנועזת על אודות השותפות, כביכול, שבין אדם לבורא, שותפות שעיקרה בתביעה כלפי האדם להמשיך ביצירה ובפיתוח שבהן החל הקב"ה, ול"המשיך בהן בכוחו ועל פי מצוותיו. לפסוק המסיים בספר בראשית את תיאור בריאת העולם: "כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות" (בראשית ב, ג) העירו חכמינו: "אמר לו הקב"ה לאדם: עד כאן הייתי אני משתדל במלאכה, מכאן ואילך אתה תשתדל בה" (זוהר חדש, בראשית ח). מלאכת היצירה לקיומו של עולם ולתיקונה של החברה האנושית לא תמה בעצם מעשה

אתר דעת - מכללת הדעת בתפיסת היהדות

הבריאה. אדרבה, הבורא הביא את העולם למדרגה כזאת של פיתוח ושלמות, שמעתה חייב כל אדם ליצור, לעבוד ולעמול להעלות את היקום כולו, שנמסר כאילו להשגחתו ולאחריותו, לרמות גבוהות יותר של התפתחות בכל תחומי החיים.

המשפחה היא מוקד ומרכז של האידיאה המופלאה על אודות השותפות שבין האדם לאלוהים. מטרתה העיקרית ויעדה המרכזי הוא לשמש בסיס להמשך קיומו של המין האנושי. המצווה הראשונה בתורה היא "פרו ורבו". על פי יסודות הרוח והמוסר של התורה, כאן באה לכלל ביטוי והגשמה הקמת המשפחה של התא המשפחתי, המהווה מוסד מרכזי לתיקונו של עולם במישור החברתי. וכדברי הרמב"ם: "הציווי שנצטוונו לפרות ולרבות ולהתכוון לקיום המין, וזוהי מצוות פריה ורביה, והוא אמרו יתעלה: 'פרו ורבו'" (ספר המצוות, ריב).

קיים שוני מהותי ומעמיק בין שתי התפיסות העיקריות לגבי מוסד המשפחה, זאת של היהדות וזאת של אומות ותרבויות העולם המערבי. לפי גישת הזרמים התרבותיים והחברתיים של החשיבה האירופאית הקמת התא המשפחתי, הריהו תוצאה של ההתקשרות בין איש לאשה, שהיא פעולת רציה אישית, וולונטרית, המוגדרת כל כולה כתחום הפרטי-האינטימי של רשות היחיד. לפי תפיסה זאת, הרואה בנישואין מכשיר למילוי צרכים חברתיים וביולוגיים לגיטימיים, אסור לציבור, בכל תכלית של איסור, להתערב בתחום הזה, המוגדר כפרטי לחלוטין. כל נסיון של התערבות של המדינה או של הציבור גורר אחריו תגובה חריפה, תוך הסתמכות על עקרונות מקודשים של חופש הפרט ועצמאותו ברשות היחיד.

מה שאין כן היהדות. היא רואה בנישואין למען הקמת התא המשפחתי, חובה מוחלטת, שהיא תוצאה של הציווי האלוהי של "פרו ורבו". מצווה זו מוטלת על האדם כאתגר בתחום הדתי והמוסרי, במערכת הציוויים וההוראות של התורה.

ברוח זו מביעה הספרות התלמודית את השקפתה על אודות חובת הנישואין לשם הקמת המשפחה, תפיסה שחדרה עמוק לתודעת האומה וחשפיעה השפעה עזה על דמותה החברתית: "אמר רבי אלעזר כל אדם שאין לו אשה אינו אדם שנאמר: (בראשית ה, ב): 'זכר ונקבה בראם... ויקרא את שם אדם' (בבלי, יבמות, סג ע"א). וכדרך זה; ברם ביתר הרחבה ובהדגשת

ה'ב מ' פירון אתר דעת - מכללת הרצוג

מומנטים רעיוניים נוספים: "תניא רבי אליעזר אומר כל מי שאין עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים. שנאמר: "שפך דם האדם באדם דמו ישפך" (בראשית ט, ו), וכתב בתריה: "ואתם פרו ורבו". רבי עקיבא אומר: כאילו ממעט הדמות, שנאמר: 'כל בצלם אלהים עשה את האדם' (שם), וכתב בתריה: "ואתם פרו ורבו". בן עזאי אומר: כאילו שופך דמים וממעט הדמות, שנאמר: "ואתם פרו ורבו" (בבלי, יבמות, סג ע"ב). ראוי שניתן דעתנו לדברי רבי עקיבא הקובע — "כאילו ממעט הדמות". לפי תפיסה זו מוענקת משמעות מיטאפיסית לקיומה של מצוות "פרו ורבו", בהמשכת המין האנושי, שנברא בצלם אלוהים. לפנינו העלאתו של מושג ומעשה שמן התחום החברתי והביולוגי לספירת מיטאפיסיות נעלות.

אופייני מאד המשכס של דברי הגמרא כאן: "אמרו לו לבן עזאי יש נאה דורש ונאה מקיים, נאה מקיים ואין נאה דורש. ואתה נאה דורש ואין נאה מקיים (בן עזאי לא נשא אשה). אמר להן בן עזאי ומה אעשה שנפשי חשקה בתורה, אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים" (בבלי, שם). הנימה האפולוגטית שבדברי בן עזאי — "ומה אעשה, שנפשי חשקה בתורה, אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים" — מעידה על תודעת האימפרטיב המודגם בתפיסותיהם של חכמינו בדבר חובת הקמת הבית המשפחתי.

האידיאה בדבר מוסד המשפחה כבסיס לקיומה של השותפות בין האדם לאלוהים, לתיקונו של עולם ולהשלמתו ברוח היצירה האלוהית, מצאה את ביטוייה הברורים גם בתחום ההלכה כיסוד אידאולוגי למערכת הפסיקה המשפטית. נעיין במקור מישנאי, בו מובלטת ההנמקה האידאולוגית בצורה מודגשת: "מי שחציו עבד, וחציו בן חורין — עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד, דברי בית הלל. אמרו להם בית שמאי: תיקנתם את רבו (המפיק תועלת מן העבד), ואת עצמו (את העבד) לא תיקנתם — לישא שפחה אי אפשר, שכבר חציו בן חורין (יש בו צד חירות המונע ממנו לישא שפחה); בת חורין אי אפשר, שכבר חציו עבד (צד העבדות מונע ממנו לשאת בת חורין); יבטל (ישב בלא אשה); והלוא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה שנאמר 'לא תהיו בראה לשבת יצרה' (ישעיהו מה, יח). אלא מפני תיקון העולם כופין את רבו ועושה אותו בן חורין, וכותב שטר על חצי

אתר דעת - מכללת הרצון

המשפחה בתפיסת היהדות

דמיו. וחזרו בית הלל להורות כדברי בית שמאי" (משנה, גיטין פרק ד, ה; וראה בבלי, גיטין, מא ע"ב).

תפיסת היהדות בדבר יצירת המסגרת המשפחתית מתמצית ביסוד זה בתחושה של קיומה של מצווה. המצווה בהקמת המשפחה, היא הגורם הדוחף והמאפיין יצירה זו מבחינה ערכית ומהותית. כנגד תפיסת התרבות המערבית, לפיה יעודו של התא המשפחתי לספק צרכים חברתיים וביולוגיים, והוא איפוא מכשיר ואמצעי בלבד, הרי לפי השקפת עולמה של היהדות נערכת ההתקשרות בין איש לאשה, מתוך סימן ומגמה של קיום מצווה, ומעשה ההתקשרות מאיר כולו באורה של מצווה זו.

אין לו לאדם המאמין מעמד מאושר והחלטי יותר מאשר המצב של קיום מצווה. שכן, מצווה משמעה יצירת הקשר, כביכול, בין המצווה האלוהי למצווה האנושי, באמצעותה של המצווה. לפי תפיסה זו יוצא, איפוא, כי משמעות הקמת התא המשפחתי היא עמידה מול האלוהים, על ידי ההיענות לתביעת הצו האלוהי. משמעות זו מעלה ומרוממת את מעמד הנישואין הרחק מן המימד החברתי הריאלי, ומעניקה לו הילה גבוהה, מיסטית, בתחום המיטאפיסי המקודש.

השקפה זאת על המשפחה כיסוד שבקדושה באה לכלל ביטוי במקורות רבים בספרות התלמודית והמדרשית. ברם, עצם כינוי ההתקשרות בינו לבניה בשם "קידושין" הוא עצמו אופייני ומאלף. עובדה היא, כי במרבית המקורות המשנאיים, התלמודיים והמדרשיים, מכונה ההתקשרות בין איש לאשה בלשון "קידושין". כך הוא במשנה נידה פרק ה, ד, וכן במשנה יבמות פרק ג, ח, ובמקומות רבים אחרים. אמנם במשנה בפרק הראשון של מסכת קידושין נמנים דרכי "הקניין" בהם "האשה נקנית", ברם מקור זה אינו אופייני מבחינה זאת, כי בפרק זה נידונים כל סוגי הקניין המקובלים לגבי חפצים ומיטלטלין, ולכן במסגרת דיון מכונים אף נישואי האשה בלשון זה.

מעניינת גם העובדה כי קניין האשה בשטר, הידוע כאחד משלושת הדרכים בהם "אשה נקנית", איננו מתבצע כלל לפי שיטות הקניין המקובלות במכירת חפץ בשטר. כמקובל כותב המוכר את החפץ ומעיד שהוא מכר אותו לקונה, ואילו את השטר שבאמצעותו "קונים את האשה" כותב הקונה, היינו הבעל, והוא ההיפך

ה'ר'ב מ' פירון אתר דעת - מכללת הרצוג

המוחלט של הפרוצדורה ההלכתית המקובלת. גם לעובדה זאת משמעות רבה לגבי מהות "הקניין" של האשה. הנביאים ציינו את ההתחברות שבינו לבין בלשון "ברית": "והיא חברתך ואשת בריתך" (מלאכי ב, יד) וכן: "ואבוא בברית אתך" (יחזקאל טז, ח).

לנוכח דפוסי חשיבה אלה, הבאים לכלל ביטוי במקורות רבים בספרות התלמודית והמדרשית, לא יפלא כי איננו מוצאים בעולם ההגות של היהדות כל שיטה מחשבתית שתחייב או תפאר את הפרישות מאשה, את הנזירות המינית. אין שלילת מוסד נישואין אפשרית ביהדות, באשר זהו מעשה של מילוי מצוות ה'. עובדה זאת מורגשת בעוצמה לא מועטה אפילו בימינו, כאשר קיימת בציבוריות הישראלית במידה רבה — אולי תחת סף ההכרה — תחושת שלימות חברתית הנובעת מכניסה למעמד הנישואין, לשני המינים גם יחד. ואילו מעמד הרווקות בגילאים המתקדמים מעורר אפילו בתקופתנו המתירנית בקרב מרבית השכבות החברתיות בעמנו מעין תמיהה, תחושת זרות ואף אי שביעות רצון, חוסר אהדה ואף שלילה.

לפי השקפתה של היהדות אחראי כל אחד מן המרכיבים הבונים את התא המשפחתי, האב, האם וצאצאיהם, אחריות ישירה למעשיו ולפעולותיו, הן במישור האישי והן בקונטקסט המשפחתי. אף כאן הבדל מהותי לעומת תרבויות אחרות בתקופות הקדומות ואף בימינו. מעניינת העובדה כי בחוק הרומאי הקדום מוגדר הבעל כשולט יחידי ובלתי מעורער על המשפחה כולה, ושליטתו על אשתו וילדיה היתה למעשה ללא מצרים. יחס זה אמור במיוחד לגבי הצאצאים. פילון האלכסנדרוני מסביר בחיבורו "De specia libus. legibus", כי לפי המשפט הרומאי יש להורים כח שליטה על ילדיהם כמתכונת שלטונם של האדונים על עבדיהם ושפחותיהם. הוא מוסיף ומבאר, כי זכות זאת נובעת מסכומי הכסף הענקיים שהורים מוציאים בעבור ילדיהם לשם חינוך, הלבשה, בריאות ועוד.

הסטאטוס המשפטי בחוק התורני שונה לחלוטין. לאבות היתה זכות השלטון על ילדיהם עד גיל מסוים: שלוש עשרה שנה ויום אחד לבן, ושתיים עשרה שנה ושישה חודשים לבת. מגילאים אלה ואילך פקעה למעשה יכולתם השלטונית של האבות על צאצאיהם. עובדה מאלפת היא כי עקרון האינדיווידואליות הבלעדית, שהוא

אתר דעת - מכללת הרצוג המשפחה בתפיסת היהדות

יסוד מרכזי בהשקפת עולמה של היהדות ובמיבנה המערכת המשפטית שלה, השפיע השפעה עמוקה על מכלולי היחסים בתוך התא המשפחתי על מרכיביו השונים.

תוך בדיקת ההלכות הקובעות את מסגרת הנישואין ואת ההתחייבויות ההדדיות של הגורמים השונים בתוך המשפחה, ניתן למעשה לקבוע כי חכמי ישראל, תנאים ואמוראים, ניסו, בהצלחה רבה, ליצור מצב של איזון בחובות ובזכויות בין הצדדים השונים במשפחה, ובמיוחד בין איש לאשה, תוך מאמץ מתוכנן למנוע אי מילוי ההסכמים ההדדיים או התרשלות בביצועם. בדיקת הלכות האישיות בנושאים אלה מוכיחה, כי הקו המנחה של החקיקה היה העמדת חובה מול זכות. כל סמכות עדיפה שהוענקה לצד אחד על משנהו, מטרתה לחזק את הבית המשפחתי ולמנוע חיכוכים בתוכו ולתבוע ביצוע מעשה לעומת הזכות שהוענקה. מאלפים בנושא הזה דברי הרמב"ם, המשקפים את תפיסת היהדות בדבר התא המשפחתי, מבחינת הביסוס ההלכתי: "והארב" עה שזוכה בהן (הבעל) כולם מדברי סופרים, ואלו הן: להיות מעשה ידיה שלו; ולהיות מציאתה שלו; ושיהיה אוכל כל פירות נכסיה בחייה; ואם מתה בחייו ירשנה; והוא קודם לכל אדם בירושה. ועוד תיקנו חכמים שיהיו מעשה ידי האשה כנגד מזונותיה, ופדיונה כנגד אכילת פירות נכסיה, וקבורתה כנגד ירושתה לכתובתה. לפיכך, אם אמרה האשה איני נישונית ואיני עושה שומעין לה ואין כופין אותה. אבל אם אמר הבעל איני זנך ואיני נוטל כלום ממעשה ידיך, אין שומעין לו שמה לא יספקו לה מעשה ידיה במזונותיה. ומפני תקנה זו יחשבו המזונות מתנאי הכתובה" (רמב"ם, יד החזקה, הלכות אישות, פרק יב, ג'ד).

הבעיה שמתעוררת, לכאורה, מבדיקת המקורות השונים הדנים במוסד המשפחה והנישואין מבחינה רעיונית והלכתית בספרות התלמודית והמדרשית, והשאלה הנשאלת היא, כיצד נשתמרה המשפחה בכללותה לאור המצב של האיזון בזכויות ובחובות בין כל מרכיביה; וכיצד לא התרופפה מבחינה מימסדית, למרות חוסר השליטה המוחלט של כל אחד ממרכיביה. התשובה לתמיהה זאת נעוצה ברוח המיוחדת ששררה — וחייבת לשרור אף כיום — בבית היהודי, רוח של אחריות וכבוד הדדיים הנשענים כל כולם על תחושת הקדושה שבבית ובמשפחה.

אנו עדים כיום לתהליך של דיסאינטגרציה של התא המשפחתי,

הרב מ' פירון אתר דעת - מכללת הרצוג

ותחושות רפיון ופירוק מוסד הנישואין הן נחלתן של שכבות רבות בעולם התרבות המערבית. לתהליך הזה סיבות חברתיות ומוסריות רבות, שלא נדון בהן כאן. ברם, המייחד את התהליך השלילי הזה הוא עצם התפיסה כי תא המשפחה הינו מכשיר לסיפוק צרכים ואמצעי להשגתם. וממילא, כאשר מתערער האמון ביכולתה של המשפחה להביא לסיפוק המאוויים והדרישות במי שורים השונים, או כאשר נדמה כי ישנן אפשרויות משוכללות וסבירות יותר למילוי הצרכים על פי התפיסה המוסרית-החברתית המשתנית של החברה והאדם, הרי פונים — תוך ראייתם את הנישואין כמוסד המושתת על רצייה וחזקה בלבד — לחיפוש מסגרות אחרות תוך שלילת המסגרת המסורתית המקובלת. לעומת ההערכות האלה רואה היהדות מבחינה עקרונית את מוסד הנישואין לא כמסגרת לסיפוק צרכים או מאוויים מבחינה תועלתית. השקפתה בת אלפי השנים היא, כי מעבר לדרישות האדם שהן לגיטימיות כשלעצמן, מהווה המשפחה מוקד ובסיס במאמץ המופלא של העלאת החברה למישורי חיים נעלים יותר, לספירות מיטאפיזיות, תוך נסיון של יצירת הקשר בין האדם לאלוהים, לתיקונו של עולם, לאור ערכי הרוח וקנייני המוסר.